

II. Vývoj a dějiny archivního fondu

Pokusy o evidenci židovského obyvatelstva v českých zemích se datují od 30. let 18. století a byly vedeny snahou omezit počet židovských rodin v zemi přísnými sňatkovými předpisy. Dvorským dekretem z 31. května 1734 byl mimo jiné stanoven nejnižší věk ženicha na 18 let a nevěsty na 15 let.1) Snoubenci měli svůj věk prokázat potvrzením, vystaveným z řádně vedených knih obřizek (Beschneidsbücher) a knih narozených (Geburtsbücher). Ani přes přísné stanovení odpovědnosti vrchností a krajských hejtmanů nebyly knihy řádně vedeny. Na žádost apelačního soudu vydalo české gubernium 27. ledna 1766 cirkulární nařízení pro všechny kraje, ve kterém se přikazuje židovským obcím řádně vést knihy obřizek a ukládat je v synagogách na bezpečném místě.2) Rabíni však v praxi dále zapisovali pouze počty obřezaných chlapců do poznámkových knih a řádné knihy obřizek vedeny nebyly.

Až do roku 1783 se guberniální nařízení týkala pouze evidence chlapců. 8. října 1783 vydalo gubernium nařízení pražským židovským starším a zemským deputovaným vést u všech židovských škol řádné knihy narozených, kam budou kantoři jmenovitě zapisovat narozené židovské dívky.3) Tyto seznamy měli vždy na konci roku odevzdat rabínům. Židé, žijící na venkově, kteří se obřadu udělení jmen ve škole nezúčastnili, měli místo, datum narození a jméno dcery hlásit hospodářskému úřadu.

Zavedení matrik k evidenci židovského obyvatelstva se podařilo prosadit až za vlády Josefa II. 20. února 1784 byl vydán patent o vedení matrik křesťanského a židovského obyvatelstva, který přes četné novelizace a úpravy zůstal v platnosti až do roku 1949.4) Patent stanovil povinnost katolických farářů vést matriky narozených, oddaných a zemřelých a přesně určoval jejich rubriky. Záznamy byly vpisovány do předtištěných formulářů, aby byla zajištěna jednotnost jejich vedení. Paragraf 6 patentu pak ukládal židovským matrikářům vést stejné druhy matrik, ale připouštěl úpravu rubrik, jak to vyžadovala židovská víra. V místech, kde byl ustanoven, byl vedením matriky pověřen rabín, u osaměle žijících židovských rodin měl provádět matriční zápis rabín z nejbližší položené židovské obce.

Toto nařízení bylo plně respektováno, takže první zápisy matrik Židovského města v Praze pocházejí z prvních dnů května 1784, kdy měl patent vstoupit v platnost. O tři roky později, 28. července 1787 vydává Josef II. k podpoře snah o zavedení evidence židovského obyvatelstva patent o vedení matrik a knih obřizek v jazyce německém a s německými pevně stanovenými jmény a příjmeními.5) Dosud se totiž zachycovala pouze jména rodná. Až do listopadu téhož roku probíhala (ve Vídni i v Praze) jednání, vyvolaná připomínkami židovských představených k počtu a navrhovanému znění jmen. Ty však nebyly přijaty a výsledný dvorský dekret z 12. listopadu 1787 povolil užívání 110 mužských a 35 ženských jmen. Rabíni, kteří by neuposlechli, měli být nejprve potrestáni 50 zl. pokuty, podruhé pak propuštěním z úřadu.

Jednání, vedená zemskými židovskými deputovanými k otázce zápisu do matrik osaměle žijících rodin, skončila zdůrazněním povinnosti těchto rodin hlásit narození, sňatky a úmrtí nejbližším rabínům. Na dodržování všech předpisů měly dohlížet vrchnostenské úřady.

Ještě několikrát v posledních letech 18. století zasáhl stát do vedení židovských matrik, vždy s cílem zajistit přesnost a kontrolovatelnost matričních záznamů. Vzhledem k tomu, že zjišťované nedostatky nebyly způsobeny chybou v předpisech, ale osobami, které matriky vedly, vydalo 12. června 1794 české gubernium nařízení, podle kterého porodní babičky ohlašovaly napříště při narození dítěte číslo domu, datum, jméno, pohlaví, lože, jméno rodičů a svědků místnímu představenému nebo rychtáři, který hlášení postoupil krajskému úřadu.6) Byl to počátek snah o změnu osoby zapisovatele matričních údajů a zavedení duplicity matrik pro snadnou a přesnou kontrolu.

Vztah židovského obyvatelstva a státu změnil radikálně a zásadně až systemální patent ze 3. srpna 1797, který v jednotlivých paragrafech určoval práva a povinnosti židovského obyvatelstva v Čechách a ze zásadních otázek ponechal budoucímu vyřešení pouze berní systém.7) Vedení židovských matrik se speciálně týkal § 9 a 10 patentu. Byli jím pověřeni židovští učitelé a v místech, kde nebyly školy, osoby určené vrchností a vzaté pod přísahu. Katolickým duchovním byl svěřen dohled nad židovskými matrikáři a vedení duplicitní řady matrik narozených, oddaných a zemřelých, tzv. kontrolních židovských matrik.

Ve stanoveném způsobu vedení matrik nebyly učiněny žádné změny až do roku 1838. Guberniální dekret vydaný v tomto roce byl v příloze doplněn o návod pro vedení židovských matrik.8) Dekret adresovaný krajským úřadům, konsistořím a fiskálním úřadům shrnoval v šesti bodech vše, co bylo třeba zajistit pro řádné vedení matrik podle připojeného návodu, který podle bodu 1 vstupoval v platnost 1. listopadu 1839. Druhým bodem bylo nařízeno krajským úřadům určit po předešlém jednání s ostatními úřady v kraji obvody, pro něž měli být jmenováni a vzati pod

přísahu matrikáři. Bylo třeba zvážit velikost obvodů, matrikář měl bydlet v místě s největším počtem židovského obyvatelstva a ve středu obvodu. Ve 3. bodě byly stanoveny podmínky, které musí matrikář splňovat při zdůraznění důvěryhodnosti, setrvaní na místě a dokonalé znalosti německého jazyka. Doporučené pořadí volby matrikáře krajským úřadem bylo následující: a) místní rabíni, b) učitelé, c) církevní správci, d) školní zpěváci, e) schopní hospodáři (pokud není k dispozici nikdo z předešlých). Dále tu byl určen úřední postup pro žadatele o jmenování matrikářem. Uvolněná místa měla být obsazována bez prodlení. Bod 5. nařizoval matrikářům složit u krajského úřadu přísahu, kterou se zavazovali zapisovat do svěřených matrik všechna jim známá narození, sňatky a úmrtí, sestavovat předepsané výtahy a v termínech je odevzdávat a uchovávat pečlivě matriky se všemi příslušnými listinami. Konečně v 6. bodě bylo znovu potvrzeno vedení kontrolních židovských matrik místními duchovními, jak tomu bylo již v nařízení ze 12. července 1794. Dohledem na správné vedení matrik byl pověřen místní úřad, okresní vikář a krajský úřad. Na závěr byl stanoven způsob nápravy případných zjištěných nedostatků.

Jak již bylo řečeno, přílohou k dekretu gubernia z 24. dubna 1838 byl i vlastní "Návod k vedení židovských matrik". Ve 40 paragrafech velmi podrobně a detailně rozváděl body obsažené v guberniálním dekretu tak, aby napříště byly vyloučeny mylné výklady a nejasná praxe. Prvních 16 paragrafů se týkalo všeobecných pravidel vedení matrik (např. osoby matrikáře, rejstříků, rubrik, svědectví cizích osob, oprav zápisů, bezpečného uložení matrik, poplatků a kontroly vedení matrik). Zbývající 24 paragrafy se týkaly jednotlivých druhů matrik a přesného stanovení záznamů při narození, sňatku a úmrtí. Počet rubrik byl značně zvýšen a tím byly zpřesněny a konkretizovány matriční zápisy. Přesto, že návod pro zavedení matrik měl vejít v platnost až 1. listopadu 1839, nestačila tato doba na projednání způsobu jeho zavedení do praxe. Matriky s novými typy rubrik byly proto zavedeny až od počátku let čtyřicátých. V Židovském městě v Praze byly navíc matriky narozených vedeny od roku 1840 zvlášť pro hochy i pro dívky.

Podobná praxe jako u vlastních židovských matrik byla i při vedení kontrolních židovských matrik duchovními. S tím rozdílem, že v některých případech byly teprve nyní zavedeny a ve většině případů až do tohoto nařízení opravdu pečlivě vedeny.

V důsledku guberniálního dekretu z 24. dubna 1838 došlo ke značnému zpřesnění matriční evidence, i když v praxi to vždy neznamenalo dokonalé vedení matrik. Předpisy nebyly plně respektovány při poskytování výtahů pro zápisy do kontrolních matrik. Na žádost pražské konzistoře uložilo české gubernium krajským úřadům dohled nad židovskými matrikáři. Přes hrozbu přísnými tresty byly vlastní židovské matriky většinou vedeny pečlivěji a spolehlivěji než matriky kontrolní.

Již od roku 1840 bylo patrné, že bude třeba věnovat pozornost hlášení narození, sňatků a úmrtí a hlášení o matričních změnách. Po několika letech dotazů a jednání byl 21. listopadu 1843 vydán v této věci guberniální dekret pro krajské úřady, konzistoře a komorní prokuraturu.⁹⁾ V sedmi bodech tu byl upřesněn způsob ohlašování matričních změn. V prvních 4 bodech bylo stanoveno, kdo je povinen podat hlášení při narození, sňatku a úmrtí se zdůrazněním závazné povinnosti matrikářů předat oznámení duchovním pro zápis do kontrolních matrik. Bod 6 určoval termín pro podání hlášení matrikářů do 6 dnů, katolickému duchovnímu do 14 dnů. V posledním bodě byly stanoveny peněžité tresty i vězení za porušení těchto nařízení. Za dodatek k tomuto dekretu gubernia je možno považovat guberniální nařízení z 27. října 1844. Jím bylo uloženo krajským úřadům dohlížet, aby podřízenými panstvími a židovskými matrikáři byla podávána hlášení o narození, sňatcích a úmrtí pražských nebo cizích židů, dočasně se zdržujících na venkově. Pražskému magistrátu a ochrannému panství měla být předkládána ke čtvrtletním výkazům.¹⁰⁾

Mezi významnější guberniální nařízení, která byla v následujících letech vydána, je možno zařadit nařízení z 28. února 1845, snažící se o nápravu nesrovnalostí při zápisu nemanželských dětí.¹¹⁾ Stalo se tak na základě stížnosti budějovické konzistoře, že židovské nemanželské děti jsou často zapisovány pod jménem otce a nikoli matky, jak určují předpisy. Matrikářům bylo proto uloženo přesvědčit se, zda byl rodičům udělen svatební konsens a zda jsou opravdu oddáni. Krajským úřadům byla zdůrazněna povinnost dohlížet na odstranění tohoto nešvaru a netrpět židovské konkubináty.

Revoluční události v letech 1848-1849 znamenaly počátek úplného zrovnoprávnění židů s křesťanským obyvatelstvem. Kabinetní list z 8. dubna 1848 a spojení Židovského města v Praze s ostatními čtvrtěmi, ke kterému došlo po předchozích jednáních 27. dubna 1850.¹²⁾

Takové změny se nutně projeví i v židovské matriční evidenci. Vznikla otázka, zda stávající předpisy vyhovují a zda je, vzhledem k emancipaci židů, nutný další dohled katolických duchovních na vedení matrik. Po dotazech

místodržitelství u krajských úřadů bylo konstatováno, že tento dohled neodpovídá zásadně rovnoprávnosti náboženství, a bylo by proto vhodnější jej přenést na světské úřady. Provedení změn se však nedoporučovalo před reorganizací židovské správy. Dosavadní předpisy tedy zůstaly v platnosti a dohled katolických duchovních měl být prováděn ze státního pověření.

Celá otázka byla vyřešena až zákonem č. 12 z 10. července 1868. 13) Židovské matriky vedené pověřenými matrikáři, jakož i matriční lístky byly prohlášeny prvním článkem za veřejné listiny s plnou průkazní mocí. Článkem 2 tohoto zákona byla kontrola, ověřování a vidování židovských matrik a výtahů katolickými duchovními zrušena. Všechny dosavadní předpisy a nařízení pro vedení židovských matrik byly ponechány v platnosti, s výjimkou těch, které odporovaly smyslu čl. 1 a 2. Zákon z roku 1868 je tak možno považovat za poslední významný zásah do vedení židovských matrik až do jejich zrušení.

Do konce 19. století byly matriční předpisy upřesněny ještě několika výnosy. Zásadnějšího významu byl výnos ministerstva vnitra ze 6. prosince 1873, č. 14 102, a výnos českého místodržitelství ze 14. prosince 1873, č. 67 377, které řešily otázku duplikátů matrik. Dohled nad matrikami byl převeden na civilní správní úřady. Židovským matrikářům bylo nařízeno vést od 1. ledna 1874 druhopisy matrik i s příslušnými rejstříky a předkládat je vždy za uplynulý rok okresnímu úřadu, ve městech s vlastním statutem obecnímu úřadu, které byly povinny druhopisy bezpečně uchovávat a přesvědčovat se příležitostnými zkouškami nahlédnutím o souhlasu s originály.

Nařízení a předpisy z předchozích dvou století přetrvaly svým významem až do první poloviny století dvacátého. Nedošlo k podstatným změnám v členění rubrik a ve způsobu vedení matrik. Okresním úřadům zůstal dohled nad vedením originálů matrik a povinnost uchovávat jejich duplikáty.

Po okupaci Československa a zřízení Protektorátu Čechy a Morava byl nacisty shromažďován archivní materiál a majetek židovských náboženských obcí. Všechny služební gestapa v pohraničí věnovaly v letech 1938/1939 pozornost zajištění židovských písemností a matrik. Řídící úřadovna gestapa v Liberci založila kartotéku židů. Podobná kartotéka byla později založena i v Protektorátě. V letech 1939-1944 nebyly matriky, soustředěné v sídle sudetské župy, vedeny. Po ukončení války se přistoupilo ke zpětnému doplnění zápisů. Matrikář židovské náboženské obce v Praze byl pověřen provedením dodatečných záznamů o úmrtích obětí rasové perzekuce.

V roce 1942 nařídil Úřad říšského protektora odevzdat všechny originály židovských matrik z celého Protektorátu úřadu zvanému "Zentralamt zur Regelung der Judenfrage". Počátkem roku 1943 byly zemské úřady v Praze a Brně vyzvány také k odevzdání duplikátů matrik uložených dosud u okresních úřadů. Péči českých zaměstnanců Zentralamtu byly matriky posléze postoupeny Rodopisnému úřadu pro Čechy a Moravu (Sippenamt für Böhmen und Mähren). Duplikáty matrik soustředěné u zemského úřadu v Praze byly převezeny na zámek Český Šternberk, moravské druhopisy posílaly okresní úřady již přímo do Českého Šternberka. Na zámku byly rovněž uloženy shromážděné kontrolní matriky (kdysi spravované katolickými farními úřady).

V dubnu 1945 byly na příkaz gestapa originály židovských matrik převáženy do papírny Kubik v Bubenči a zde ničeny. Konec války na počátku května přinesl záchranu především duplikátům, které byly převezeny do Prahy a předány židovské náboženské obci. Ministerstvo vnitra prohlásilo duplikáty židovských matrik z let 1880-1949 za originály. Shromážděné matriky, včetně originálních, které se již nepodařilo zničit, zůstaly uloženy u židovské náboženské obce v Praze, která spravovala matriční agendu pro celé Čechy a Moravu.

Vedení židovských matrik bylo ukončeno zákonem ze 7. prosince 1949, který zrušil vedení matrik jednotlivými církvemi a zaváděl jednotné státní matriky spravované příslušnými národními výbory. 14)

Na základě tohoto zákona předala židovská náboženská obec v Praze shromážděné matriky ONV Praha 1. V roce 1983 převzal matriky Státní ústřední archiv.